

S Z E M L E

Benczik Vilmos, Jel, hang, írás

Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez

Trezor Kiadó, Bp., 2006. 287 lap

1. Francis Bacon írja, hogy „Néhány könyv arra való, hogy megízleljük őket, mások arra jók, hogy lenyeljük őket, van azonban néhány olyan könyv, melyet meg kell rágni és meg kell emészteni.” Vagyis nem sok olyan könyv van, melyet alaposan el kell olvasni, s gondolatait magunkévá kell tenni. Közéjük tartozik BENCZIK VILMOS legújabb könyve a nyelv medialitásáról. Jelen kötet a szerző mintegy évtizedes kutatómunkájának összefoglalása; előzménye is van, mégpedig a 2001-ben megjelent „Nyelv, írás, irodalom – kommunikációelméleti megközelítésben”. „A kutatómunka tárgya annak feltárása, hogy a kommunikációs technológiák – elsősorban az írás – milyen hatással vannak a nyelvre, áttételesen pedig az emberi gondolkodásra” – írja a szerző az előszóban. A kötetben található 17 tanulmány a kutatás egyes részterületeit kívánja alaposabban feldolgozni. A szerző a következő csoportosításban közli őket: kommunikáció, nyelv, stílus, irodalom, olvasás. A tanulmánygyűjteményt iro-

dalomjegyzék és névmutató zárja le. Először sorra veszem a tanulmányokat, felvillantva alapgondolatukat – valójában minden egyes tételéről hosszasan lehetne elmélkedni –, s az ismertetés végén teszem meg – többnyire a szerző gondolatait még inkább megtámogató – megjegyzéseimet.

Néhány megállapítást ajánlatos előrebocsátani: „a szóbeli irodalom és az írott irodalom között a különbség ugyanakkora, mint bármely szóbeli és írott szöveg között. Ez a különbség két szempontból vizsgálható: mediális és koncipiális szempontból. *Mediális* – a médium természete szerinti – szempontból tekintve *hangzó*, illetve *grafikus* dimenzió létezik. A *koncipiális* szempont szerkezetük, szóhasználatuk szerint különíti el a szövegeket: eszerint vannak *koncipiálisan szóbeli* és *koncipiálisan írásbeli* szövegek. Az előbbiekre mindenekelőtt a komplex szójelentések (amelyeket többnyire a szituáció konkretizál) és a viszonylag egyszerű (többnyire mellérendelő) szerkesztésmód jellemző, az utóbbiakat pedig a használt szavak pontos jelentésbeli elhatároltságáról és összetettségéről, többdimenziós szerkesztésmódjáról ismerhetjük fel. A koncipiálisan írásbeli szövegek sokkal komplexebb tartalmak nyelvi megragadására képesek, mint a szóbeliek. A koncipiálisan szóbeli szöveg természetes létformája a szóbeliség, a koncipiálisan írásbeli szövegé pedig az írásbeliség. A médium azonban nem esik egybe okvetlenül a koncipialitással: egy lejegyzett népmese mediálisan írásbeli lesz, de koncipiálisan szóbeli marad – egy törvényszöveg pedig koncipiálisan írásbeli marad akkor is, ha mediálisan szóbelivé tesszük, azaz felolvassuk” (201–2).

I. K o m m u n i k á c i ó. – „A szóbeliség–írásbeliség paradigma” című bevezető tanulmány az alapfogalmakat tisztázza. A kommunikációtörténet a szóbeliség két korszakát különbözteti meg: az elsődleges szóbeliséget, vagyis az írás megjelenése előtti nyelvhasználatot, valamint a másodlagos szóbeliséget, vagyis a hangrögzítő és -továbbító eszközök feltalálását követően kibontakozó szóbeliséget. A szóbeli közlést a szegmentális, a szupraszegmentális és az extralingvális jelek jellemzik. Az írásbeli közlés megjelenése forradalmi változást jelentett: független az időtől, ennek következtében komplexebb jelentéstartalmak létrehozására és továbbítására képes. Az írás fokozatosan megszűnt pusztán a hangzó beszéd grafikus rögzítése lenni, autonóm kifejezési formává vált, létrejött a koncipiális írásbeliség. „Ez igazából akkor következett be, amikor a könyvnyomtatás feltalálásának (1447) köszönhetően az írás szélesebb körben elterjedt, s eltűnt a sokáig az írást és az olvasást kísérő hangzó beszéd, azaz mind az írás, mind az olvasás némává vált – erre pedig csak a 17–18. században került sor” (16). Az írott és a beszélt nyelv kölcsönösen hat egymásra, a beszélt nyelv hat az írásra a szóbeliség túlsúlya miatt, az írott nyelv pedig hat a beszédre az írás magas fokú társadalmi presztízse miatt. Az írott és a beszélt nyelv interferenciájából változatos szövegformák jöttek létre, ezeket a szerző egy szellemes ábrán szemlélteti. Lényeges – és a többi tanulmányban visszatérő – gondolat: „az írás hatása nem kizárólagosan koncipiális jellegű, hanem megváltoztatja a nyelv mediális megjelenési formáját, azaz a hangzását is” (19).

A szépirodalomról érdekes megállapításokat tehetünk a szóbeliség–írásbeliség paradigma összefüggésében. Az írásbeliség által visszaszorított szóbeliség újraéled a romantikában, ezt a jelenséget a kommunikációtörténet az „oralitás reneszánszá”-nak nevezi. Az olvasás éppen ebben az időszakban némul el, de a virtuális hangzás hosszú ideig – a posztmodernig (?) – kísérője lesz az irodalmi szövegeknek. DERRIDA szerint az írástól független a fonocentrizmus, „persze abban igaza van, hogy nem igazán természetes dolog a hangzását vizsgálni olyan szövegeknek, amelyeket jó kétszáz esztendeje némán írnak és némán olvasnak – ennek ellenére az irodalmi szövegek virtuális hangzása iránti igény egyelőre nem látszik lankadni” (24).

„A hang mágiájától a hang forradalmáig” című tanulmány érdekessége az, hogy a WALTER ONG által, az érzékelő és az érzékelt közelsége-távolsága szerint felállított skála alapján jellemzi a hangzást. A hang forradalmának, vagyis a másodlagos szóbeliségnek valóban nagy horderejű következményei lettek, a hang a tömegkommunikációban önálló kommunikációs csatornává vált: mindenünnen hangok áradnak felénk, a telefontól a televízióig. A hang digitalizációja pedig az írott szövegek megőrzésének alternatívája. „A kommunikáció mint a nyelvi változások forrása” című tanulmány alapja BENCZIK VILMOSnak A Gutenberg-galaxishoz írt utószóként szereplő értekezése (A Gutenberg-galaxis. A tipog-

ráfiai ember létrejötte. BENCIK VILMOS utószavával. Trezor Kiadó, Bp., 2001.), mely a szóbeliség–írásbeliség paradigma alakulását és a gondolkodás viszonyát vizsgálja. Központi tétele az, hogy a koncipiális írásbeliség alapozza meg az árnyalt fogalmi gondolkodást, következésképpen az írás és a nyelv sorvadása sorvasztja a gondolkodást. „A képek alkalmasabb és kényelmesebben használható kommunikációs eszközök, mint a szegmentális elemek: a szavak” (61). A kommunikációs technológiák tervezésekor figyelmet kellene arra fordítani, hogy „az írás–olvasás adja az emberi gondolkodás táptalaját, s ezért a szöveg értékét nem csupán kommunikációs hatékonysága alapján kell megítélnünk” (62). Manapság az emberek kevesebbet olvasnak, ismereteket lehet olvasás nélkül is szerezni, a „nem-olvasás – az írott szövegekkel való naponta visszatérő találkozás s az ezzel együtt járó kognitív tréning hiánya – alattomosan, észrevétlenül az árnyalt gondolkodásra való képességünket kezdi ki”. A könyvolvasás mint támogatott kommunikációs stratégia létfontosságú.

„A jelek színváltozásai a másodlagos szóbeliségben” című tanulmány egyrészt a jelfogalom újragondolásával foglalkozik, másrészt a gondolkodás alakulásával a jelek felől, pontosabban a jelek változásai felől közelítve. „A jelkódok az általuk alkalmazott jelek önnön természete szerint lehetnek analóg vagy digitális kódok. Az analóg kód folytonos jelekkel, a digitális kód diszkrét jelekkel operál” (69). Izgalmas a különféle jeltipológiák felülvizsgálata az analóg és a digitális kód szempontjából, s izgalmas a szóbeliség–írásbeliség paradigmaváltásának és az analóg–digitális kódok kapcsolatának alakulása. „Az analóg kódok uralta elsődleges szóbeliség és a digitális kódolás által meghatározott tipografikus kor után a másodlagos szóbeliségben ismét az analóg kódok látszanak előtérbe kerülni” (79). S ismét felvetődik a kérdés: „hogyan a tagolási kényszer kiszorulása az életünkben nem hat-e negatívan gondolkodásunkra, pl. elemző készségünkre” (82).

A „Másodlagos szóbeliség és mobil telefónia” című tanulmány áttekinti a kommunikációs technológiákat és kommunikációs eszközöket egy ügyes táblázatban (85–6), s elemzi a mobiltelefon „széldületes fejlődési pályáját”. Tulajdonképpen a mobiltelefonnal az emberek visszatértek a kommunikáció természetes gyökereihez (párhuzamba állítható ez a folyamat az orális XVIII. század végi reneszánszával).

2. Nyelvi. – A második egység élén a „Nyelv és írásbeliség” című rövid, összefoglaló tanulmány áll, melynek összegezését érdemes idézni: „Úgy gondoljuk, hogy az írásbeliség visszaszorulása fölött érzett aggodalmat szüklátókörség lenne egyszerűen konzervatívizmusnak, a megszokott kommunikációs technikához való oktalan érzelmi ragaszkodásnak minősíteni. Az aggodalomnak igen reális alapjai vannak, ugyanis az írás olyan mértékben megváltoztatta, gazdagította az emberi nyelvet – a beszélt nyelvet is! –, hogy »kicsúsása« a nyelv mögül végzetes következményekkel járhat. Az emberi nyelv – és a (verbális) gondolkodás – színvonala könnyen visszaujllyedhet a ma fosszíliaaként kutatott elsődleges szóbeliség állapotába. S egy ilyen elszegényedett nyelvel szemben a konkurens ismeretközlési technológiák – a könnyen emészthető analóg képi jelek s a nyelven »átnyúló« programozási kódok – már játszva diadalmaskodhatnak” (102).

Egy nagyobb lélegzetű fejtegetés követi a fentebb idézett rövid összefoglalást: a kötet középponti tanulmánya, az „Írásbeliség és nyelvfejlődés” (105–38). A tanulmány a címben lévő két fogalom meghatározásával kezdődik. A XIX. századi evolucionista nézettel a XX. századi nyelvtudomány szembefordult, kijelentvén, hogy nyelvi változás van, de nem lehet fejlődésnek minősíteni. Azért ez meglehetősen sommás megállapítás. „A nyelvek inherens egyenlőségének gondolata ugyanis nem zárja ki eo ipso a nyelvfejlődés lehetőségét; s ha alaposan végiggondoljuk a dolgot, akkor rájövünk, hogy éppenséggel a nyelvfejlődés tényének tagadása vezethet el a nyelvek inherens egyenlőségének kétségbevonásáig” (108). KENESEI ISTVÁN azon megállapítását idézi a szerző, hogy nem minden nemzeti nyelv alkalmas bizonyos típusú kultúra művelésére. Érdekes tény, hogy a nyelvtudomány kevésbé vizsgálta az írásnak a nyelvre kifejtett hatását; az írásbeliség hatása a nyelvre, valamint közvetetten a gondolkodásra inkább a filozófusok érdeklődését keltette fel (a szerző többek között NYÍRI KRISTÓF munkásságára hivatkozik). A „Nyelv és írás” című alfejezet az írásbeliség előtti nyelvel, az elsődleges szóbeliséggel foglalkozik, majd az írás tökéletlenségével, végül az írásbeliségnek a nyelvre gyakori

rolt hatásával. Ebben az aspektusban új megvilágításba kerül a betűjejtés jelensége (a kötet következő tanulmánya erről szól), de nemcsak ez, hanem a poliszémia átértékelődése, a szórend és általában a szintaktikai szervezés kérdése is. PLATÓN sajnálkozott, hogy az írás leépíti az emlékezetet, WALTER ONG bizakodóbb: „Úgy látja, hogy a kötelező emlékezés kötelezettségének megszűnte felszabadítólag hatott a tudatra, lehetővé téve ezáltal egy eredetibb, absztraktabb gondolkodásmód megjelenését” (123). Az absztraktabb gondolkodás pedig szervezettebb, összetettebb nyelvhasználatot igényel. Nem hallgathatjuk el – a szerző részletesen ír erről is –, hogy az írás tökéletlensége a nyelv akusztikumát elszegényíti, s erre számos bizonyítékot idéz. (Zárójelben jegyzem meg, hogy VÉRTES O. ANDRÁS a nyelv akusztikumának elszegényedését pszichikai tényezők változásával hozta kapcsolatba, s ez végső soron érintkezik azzal a ténnyel, melyet a szerző WALTER ONGTÓL idéz: a gondolkodás absztraktabbá válásával. Vö. Érzelmi világunk és a nyelv történeti változásainak kölcsönhatása: MNyTK. 179. Bp., 1987. 12–21.)

A lábjegyzetekben sokszor igazi csemegek olvashatók. A 123. lap alján ez áll: „Havelock az emlékezet tehermentesítése vonatkozásában első olvasásra meghökkentő következtetésre jut. Úgy találja, hogy a görög analitikus gondolkodás a magánhangzóknak a görög ábécébe való bevezetésével hozható összefüggésbe; ugyanis ezzel a görögök a nehezen megfogható hang-világ absztrakt, analitikus, vizuális kódolásának egy új szintjével gazdagodtak. Ez megelőlegezte és megalapozta a későbbi absztrakt gondolkodás teljesítményeit.” A 129. oldal egyik lábjegyzete is izgalmas és idevág: „Polányi úgy látja, hogy az emberi gondolkodás szédületes fejlődése kizárólag annak köszönhető, hogy tagolni, artikulálni tudja a dolgokat.” Szerintem ezek a gondolatok azonosak a DESCARTES-i módszerrel, azzal, hogy az analízis–szintézis műveletében ragadja meg a módszeres gondolkodás lényegét. Egyáltalán nem meghökkentő HAVELOCK megállapítása. Az olvasás megtanításában – és minden egyéb tanításban – az analízisre való nevelés a lényeg, s ebből az aspektusból még inkább érthetetlen a szóképes olvasztanítás erőltetése – még ma is, számtalan ellenérv dacára. Inkább ez a tény a meghökkentő.

„A nyelvek természetességéről és mesterségességéről” szóló tanulmány zárja a le a nyelvi blokkot: „genetikus értelemben a természetesség–mesterségesség egymást kizáró oppozíció, szemiotikai szempontból inkább arról beszélhetünk, hogy egy adott nyelv inkább természetes vagy inkább mesterséges jegyeket mutat” (145–6). Az emberi nyelvet mesterségesnek tekinthetjük, mert jobbra diszkrét jelekből áll.

3. S t í l u s. – Egy alapvető tanulmány, „A metafora mint az inopia korrekciója” áll a stilisztikai blokk élén. Az inopia nyelvi hiány, gyakran jelentkezik két nyelv viszonylatában, különösen akkor, ha két különböző fejlettségű nyelv szókészlete szembesül egymással, ez az inopia relatív megjelenési formája. Van abszolút, eredendő formája, mely akkor jelentkezik, „amikor a nyelv nem egy másik nyelv szókészletéhez, hanem a kifejezendő gondolathoz képest bizonyul szóhiányosnak” (148). Az inopia kitöltésére szolgál a kognitív metafora. A metafora a nyelvi hiány kiküszöbölésének a legfontosabb eszköze. „A költői metafora véleményünk szerint ugyanúgy a szóhiány, az inopia meghaladására való törekvés eredménye, miként a köznyelvi vagy tudományos metafora” (156). Kérdéses, hogy emberi létünk ennek kárát vagy hasznát látja-e. A szerző szerint manapság a „metaforakényszer”-nek inkább előnyeit látjuk: „főleg azért, mert a metafora folyamatosan »karban tartja« és fejleszti az ember analogikus gondolkodását” (157).

A „Metafora és metonímia: szélesebb összefüggésben” című tanulmány a JAKOBSON-féle kéttengely-elmélet továbbfejlesztése. JAKOBSON a SAUSSURE-féle paradigmatis és szintagmatikus tengelyekből kiindulva, a paradigmatis (asszociációs) tengelyen helyezte el a metaforát, és a szintagmatikus tengelyen helyezte el a metonímiát. JAKOBSON még tovább is lép: a metaforikus–metonimikus viszonyt kiterjeszti különféle művészeti ágakra. BENCZIK VILMOS szerint a metafora és a metonímia szemiotikai gyökerei szinte kínálják a szemiotikai dichotómiák lehetőségét: a metaforikus tengelyhez tartozik az ikon, a szimbólum, a folytonos jel (az analog kód); a metonimikus tengelyhez tartozik az index, a diszkrét jel (a digitális kód). A szóbeliség–írásbeliség paradigma is olyan dichotómiát kínál, amely rokonítható a metafora–metonímia bipolaritással. A szóbeliség a metaforá-

hoz, az írásbeliség a metonímiához köthető. Ilyen dichotómia a folytonos jel – diszkrét jel. Bizonyos nyelvészeti, valamint irodalmi-művészeti fogalmak is összefüggésbe hozhatók a metaforával és a metonímiával, felsorolásuk és indokolásuk meggyőző. JAKOBSON kéttengely-elmélete valóban gyümölcsözőnek bizonyult, számos folytatást idéz a szerző a külföldi szakirodalomból.

Új gondolatot vet fel a következő tanulmány a *szabad egyenes beszéd* fogalmának – abszolút logikus, a meglévő rendszert teljessé tevő – bevezetésével; címe: „A szabad függő beszéd, a szabad egyenes beszéd és a szóbeliség–írásbeliség paradigma”. BENCSIK VILMOS mint a neolatin nyelvek ismerője egy időben foglalkozott modern latin-amerikai művek magyarra fordításával. Itt szembesült a szabad egyenes beszéd meglétével, példája is egy régi fordításából származik (Vargas Llosa: A Zöld Palota). „A szabad egyenes beszéd [...] abban különbözik az egyenes beszédétől (Nordquist terminusával: *keretes egyenes beszédétől*), hogy az elbeszélő központosítási jelek és segédszavak segítségével nem ágyazza bele a szövegegszbe a megidézett beszédet. Így a szöveg olvasásakor az olvasónak nincs közvetlen, nyilvánvaló támpontja arról, hogy éppen kinek a szövegét is olvassa” (185). A példa: „*Már meglátták őket, kapitány úr, mutat Roberto Delgado tizedes fölfelé a meredek partra, már elmentek, hogy jelentsék, a csónakok egymás után partot érnek, tizenegy ember ugrik ki a szárazföldre, két katonára a kiálló sziklához köti a csónakot, Julio Reátegui húz egyet a kulacsából, Artemio Quiroga kapitány leveti az ingét, a vállá, háta csupa izzadság, kicsavarja, don Julio, ez az átkozott forrás az agyvelejét is felforraltja az embernek.*” Mind a szabad függő beszéd, mind a szabad egyenes beszéd tulajdonképpen beszédidézési technika, „s mint ilyen természetszerűleg kötődik a mediális szóbeliséghez” (193). Irodalmi megjelenése az oralitás reneszánszához, a romantikához köthető, s elfogható a DESCARTES-i „clare et distincte” tagadásaként. Kapcsolatba hozható azzal a folyamattal is, mely az ember belső történéseit helyezi az irodalmi mű középpontjába. „A belső történések irodalombeli térnyerése a külső történések rovására egyszersmind a jelölőnek a jelölthöz képest történő felértékelődésével is együtt jár – a jelölő előtérbe kerülését Derrida konstatálja először az 1967-ben megjelent *Grammatológiában*, s mindmáig ez a megfigyelés adja a korszerű irodalomtudomány legfontosabb pillérét” (199).

4. I r o d a l o m. – Három tanulmány olvasható ebben a blokkban. Az „Irodalom és írásbeliség” című az irodalom jövőjét kutatja, s szerinte aggodalomra van ok: „Most még csak annyi tudható, hogy bár az irodalom a szóbeliség nyelvében született, szárnyakat – egyre nagyobb és erősebb szárnyakat – az írásbeliség adott neki. Az írásbeli szövegalkotás intenzitásfokozó lehetőségei által nyújtott erős és hatalmas szárnyak eleinte egyre nagyobb magasságok meghódítását tették lehetővé, ám egyszer csak súlyosaknak bizonyultak, s a föld felé kezdték húzni a verbális fikciót” (210–1). Az első tanulmány témáját folytatja az „Akusztikum és irodalmi szöveg”. A szöveg hangzásának változásait kutatja, azt állapítva meg, hogy „Napjainkra a hang már nem lényegbeli kelléke az irodalmi szövegnek, ám nem szorult ki belőle teljesen. Makacs utóvédharcot folytat, nem egykönnyen adja meg magát” (227). Az „Irodalom, olvasás, világháló” című írás pedig az új kommunikációs technológiák és a nyelv viszonyát kutatja, s arra az eredményre jut, hogy a nyelvtől való elszakadás „ellentétes lenne az emberi természettel, ezért a nyelvet nem haladhatjuk meg, eltéphetetlenül hozzá vagyunk kötve” (233).

5. O l v a s á s. – „A néma olvasásról” szóló tanulmány vezeti be az olvasási fejezetet. Az olvasás természetes formája kezdetben a hangos olvasás volt, a néma olvasás fokozatosan alakult ki. A tanulmány a néma olvasás kialakulását és az olvasás elnémulásának következményeit írja le. A néma olvasás iskolai tanítása és főleg ellenőrzése nem egykönnyen oldható meg, de pontosan az olvasás fenntartása érdekében meg kell próbálkozni vele, mivel „a néma könyvolvasás végleges kiszorulása a napi tevékenységből nemcsak a műveltségi szint esésével, a nyelvi készségek sorvadásával járhat, hanem a belső beszéd elszürkülésével, majd megszűnésével és a verbális gondolkodás elszegényedésével is járhat” (242). Szorosan kapcsolódik a néma olvasáshoz a házi olvasmányok ügye, ezzel foglalkozik a „Házi olvasmányok és olvasóvá nevelés az általános iskolában” című tanulmány. Felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a tankönyvírók és a gyakorló pedagógusok kevéssé ügyelnek a házi olvasmányokra, s olvasásuk közben a gyerek rendszerint magára marad, s ez így van rendjén, mert az olvasás individuális jellegű tevékenység. A szerző nem tartja szerencsés választásnak sem

a „Tüskevár”-at, sem „A kis herceg”-et, sem a „Micimackó”-t, sem a „Bambi”-t. Véleményét meg is indokolja, majd felsorolja, hogy mi mindenre kell ügyelni a házi olvasmányok kiválasztásakor, s a nevelési-etikai szempontokon kívül igen lényeges a nyelvi szempont is. A szerző saját vizsgálatát ismerteti, melyet a következő szempontok szerint végzett el: egyrészt a szövegek tagoltságát vizsgálta, másrészt a szókincs gazdagságot. A tagoltságot mutatja a fejezetekre, a bekezdésekre bontás, a bekezdések hossza, a mondatok száma és hossza, az a tény, hogy hány szavanként vannak tagoló írásjelek, a szavak hossza, a type/token és token/type érték. Külön vizsgálja a szerző a szövegtípusokat (párbeszéd, elbeszélés, leírás), végül az olvasási időt. Ezek nagyon fontos és könnyen alkalmazható szempontok, végül is egy szöveg tagoltságát meg lehet állapítani egyszerű számításokkal. 11 gyermek- és ifjúsági könyvet elemez, kontrollképpen közli a „Vörös és fekete” adatait. Meglepő, hogy például néhány gyermekkönyv töményebbnek tűnik, mint Stendhal regénye, például a „Bambi”-ban 35,8% a leírás, míg a „Vörös és fekete”-ben 27,1%.

2. BENCZIK VILMOS könyvének gondolatrendszere sokrétű, érvelése változatos és érdekes, idézett szakirodalma és adatai úgyszintén. A leggyakrabban idézett szerzők WALTER ONG, MARSHALL MCLUHAN, JACQUES DERRIDA, VILÉM FLUSSER és NYÍRI KRISTÓF. Megjegyzéseim inkább hangsúlyosabban hívják fel egy-egy problémára figyelmet, nem kifogások.

1. „Az irodalomtudományi vizsgálatok mára konszenzusosan eljutottak a medialitás vizsgálatában addig, hogy az irodalom médiumaként a nyelvnek meghatározó, néha domináns hatása van az irodalmi műalkotásra. Számos ezzel kapcsolatos korábbi gondolat már közhelyszerűen nyilvánvalóvá vált, bár deklarált összekapcsolásukat a kutatók inkább kerülik. Pedig a wittgensteini 'amit a nyelv önmaga fejez ki, azt mi nem fejezhetjük ki a nyelv által' [...], a heideggeri 'a nyelv beszél' [...], a Sapir–Whorf-i nyelvi relativizmus elmélete, amely a nyelvnek domináns, vezérlő szerepet ad az emberi gondolkodás kialakításában és működtetésében, továbbá a mcluhani 'a médium maga az üzenet' (mely utóbbi szentencia teljességgel összecseng a *Grammatológiában* [...] ironkusan 'transzcendentálisnak' nevezett saussure-i jelölt ['signifié'] derridai tagadásával – mind-mind szinte hajszálpontosan ugyanarról szólnak, ugyanarra irányulnak: egy kartézianus világ lerombolására, 'dekonstruálására'” (214). A nyelv hat a gondolkodásra, az írás a nyelvre és rajta keresztül a gondolkodásra – ez a tétel az idézett gondolatmenetbe illeszkedik, s az ív tágabb: egészen a Leontinói-beli Gorgiaszig vezethető vissza. Ennek a gondolatmenetnek a fényében más lehet, sőt feltétlenül más kell, hogy legyen a SAPIR–WORF-tétel megítélése, mint amilyent a közkézen forgó szakirodalomban (pl. STEVEN PINKER, *A nyelvi ösztön*. Bp., 1999.; RONALD WARDHAUGH, *Szociolingvisztika*. Bp., 1995.) olvashatunk.

A kartézianus világ lerombolását célozza meg a tranzakciós irodalomelmélet vagy reader response elmélet (az olvasói válasz elmélete), mely a szubjektum felől közelít, azt a fizikusok által megfogalmazott tételt idézve, mely szerint a megfigyelő is részese a megfigyelésnek, az objektum és a szubjektum nem választható szét úgy, ahogyan a kartézianus elmélet tanította (bővebb ismertetését l. A. JÁSZÓ ANNA, *Az olvasás múltja és jelene*. Bp., 2006.). Mindez csak azt bizonyítja, hogy a paradigmaváltás még összetettebb, több irányból közelítő.

2. Az írás gondolatformáló hatásáról szól lényegében BENCZIK VILMOS könyve. Érvelését szerintem erősen megtámogatja a nyelvek kihalásáról szóló kutatás (DANIEL NETTLE – SUZANNE ROMAIN, *Vanishing voices. The extinction of the world's languages*. Oxford University Press, 2000.). Az történik ugyanis napjainkban, hogy – mint a biológiai fajok – a nyelvek pusztulnak, például Ausztrália ősi nyelvei mára nemigen maradtak fenn, és sorvadnak a kis finnugor nyelvek is. Azok a nyelvek vannak kitéve a pusztulásnak, melyeknek nincs írásbeliségük, vagyis a természeti nyelvek. Az írásbeliség tehát egy nyelv fennmaradásának a biztosítója. Ami pedig az írásbeliségnek a gondolkodásra kifejtett hatását illeti, félelmetesen igazolja a nyelvművelés létjogosultságát. Erről expressis verbis nem ír a szerző, de ha folytatjuk gondolatmenetét, a nyelv művelésének, folyamatos csiszolásának és igenis védelmének szükségességéhez érkezőnk. Tudniillik a nyelv védelme emberi mivoltunk védelmét jelenti, mert remélhetőleg emberi mivoltunk kritériuma a gondolkodás.

Az emberi gondolkodás egyik izgalmas jelensége a metaforálás, a könyv egyik legizgalmasabb fejezete a kognitív metaforáról szóló. Megtámogatja a szerző érvelését a gyermeknyelvi metaforálás, tudniillik a gyermeknyelvi metafora a nyelvi hiány – az eredendő vagy abszolút inopia – kiküszöbölésére keletkezik.

3. Az írni-olvasni tudás nemcsak az egyén műveltsége szempontjából fontos, hanem az egyén nyelvének fejlődése szempontjából is, sőt általában a nyelv fejlődése szempontjából. A szerző MARIO PEITől idéz: „A nyelv és az irodalom semmiképpen nem választható el egymástól. Az írás a nyelv alapján jön létre. Mihelyt azonban az írás kialakult, visszahat a beszélt nyelvre, stabilizálja, formálja azt, változtatja, esztétikai szempontból pallérozza, szókincsét gazdagítja” (110). A funkcionális anal-fabetizmus nemcsak az egyén szempontjából tragédia, hanem a nyelv szempontjából is, ezért az írás-olvasás ügye nyelvészeti ügy is.

4. Az analóg és a digitális kód megkülönböztetése egyik alaptétele a könyvnek. „Az analóg kód folytonos jelekkel, a digitális kód diszkrét jelekkel operál” (69). Lényegük a kontinuitás, illetőleg a diszkontinuitás. Tudásunk nagy része analóg kódban raktározódik el, ezt nevezi POLÁNYI MIHÁLY *hallgatólagos tudás*-nak (tacit knowledge). A SLOANE-féle retorikai enciklopédiában külön szócikket kapott a *tacit knowledge* (THOMAS SLOAN ed., *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford University Press, 2001.). Tulajdonképpen a retorikai érvelés két pólusa is erre a kétféle kódra épül: a pathosra, illetőleg a logosra, vagy ahogy ARISZTOTELÉSZ mondja: „Mindenki bizonyítással érvel úgy, hogy vagy példát alkalmaz, vagy enthümémát; e kettőn kívül nincs más” (Rétorika 1355b). Persze ennek a tételnek a kifejtése könyveket igényel. De gondolataink – érvelésünk – működésének lényege ez. A retorika lényege az érvelés, s szoroson kapcsolódik mindahhoz, amit BENCZIK VILMOS könyvében kifejt (éppen ezért én óvatosabban bánnék olyan fogalmakkal, mint retorizáltság, mert a retorika félreértéséből fakadnak).

BENCZIK VILMOS könyve örvedetesen nagy nyeresége mind a kommunikációkutatásnak, mind a nyelvtudománynak; tanulmányozásra, továbbgondolásra érdemes alkotás. Egy gondolat: számos mai tevékenység – mint a szerző írja – a kartézianus „clare et distincte” ellenében hat, ám a „clare et distincte”, a DESCARTES által oly sokra tartott analízis hozott létre mindent. Azt hiszem, a szerző DESCARTES pártján áll.

A. JÁSZÓ ANNA